

BAZI HADİS MESELELERİ ÜZERİNDE TETKİKLER

M. Tayyip Okiç, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1959, 252s.

Arş. Gör. Ömer Faruk AKPINAR*

Tanıtımını yapacağımız bu eser, son asrın yetiştirdiği büyük ilim insanlarından Bosna-Hersekli Prof. Dr. M. Tayyip Okiç'in (1902-1977)¹ hadis ilmine veya tarihine giriş mahiyetinde yaptığı bir çalışmadır. Bizi bu eseri tanıtmaya iten başlıca iki sebep vardır: Birincisi Türkiye'de hadis ilmi konusunda yazılmış ilk eserlerden biri olması, diğeri ise eserin ilk ilahiyat fakültelerinde ders kitabı olarak okutulması. Bu özelliklere sahip bir eserin işlediği konular, sistematığı ve sunduğu geniş bibliyografya da eserin tanıtımının yapılmasını bize göre gerekli kılmıştır.

Müellifin babasına ithaf ettiği eser, önsöz ve özel olarak "ana bölüm"lere ayrılmamış çeşitli başlıklardan oluşmaktadır. Yazar, Ankara Üniversitesi'ne bağlı modern bir İlahiyat Fakültesi kurulmasından hareketle Türkiye'deki ilahiyata dair çalışmalar hakkında oldukça kısa malumat verdiği önsözünde ders kitabı olarak hazırladığı bu kitabı yazma amacını "gerek zekâ ve çalışkanlığı, gerek idealizm ve ahlak bakımından hayranlığımızı çekmiş bulunan değerli öğrencilerimize naçiz bir yardım ve ilerideki çalışmalarında mütevazı bir rehber olmak ve diğer din kardeşlerimizin de ilmî merakını tatmin etmek" olarak belirtmektedir. İlahiyat fakültesi ve imam hatip okulları talebelerinden ve yurt dışında ihtisas yapanlardan ciddi hizmetler beklendiğini hatırlatan Okiç, hadis sahasında selefleri olan Ahmed Naim ve İzmirli İsmail Hakkı'yı rahmetle yâd etmenin yanında eserin hazırlanmasında kendisine yardımcı olan talebeleri Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu'na teşekkürlerini arz eder. Önsöz, eserde kullanılan transkripsiyon sistemi hakkında verilen malumatla son bulmaktadır.

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı. (ofakpinar@sakarya.edu.tr).

1 Hayatı ve çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Okiç, Muhammed Tayyip", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, s. 336; Behlül Kanaqi, "M.Tayyip Okiç ve Mevzu Hadisler Hakkında Tamamlanmamış Bir Çalışması", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 20, sayı: 1, 2011, s. 191-212. Okiç hakkında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1969 yılı Mezunları Albümünden ayrı basım olarak "Prof. Dr. Muhammed Tayyip Okiç, Hayatı ve Eserleri" başlıklı bir albüm basılmıştır (Ankara, 1969). Yine Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Prof. M. Tayyip Okiç Armağanı ismiyle fakülte dergisinden özel bir sayı çıkarılmıştır (1978). Ayrıca Muhammed Tayyip Okiç (Hayatı-Eserleri-Kişiliği) Sempozyumu (Saraybosna, 28-29 Haziran 2010) düzenlenmiş, fakat sunulan tebliğler kitap haline getirilmemiştir. Talebelerinin onun hakkında yazmış oldukları hatıra ve yazılar da muhtelif dergilerde yayımlanmıştır.

İçindekiler kısmında “Giriş” bölümü olarak zikredilen ilk konularda “sünnet” ve “hadis” kavramları, hadisin önemi, “metin” ve “isnad” terimleri, daha sonra kaynağına göre hadis tasnifinden ilâhî hadislerle mevkûf ve maktû’ hadislerin tanımları ile hadislerde mecaz konusu, hadislerin i’rabı meselesi, vürûd sebepleri ve muhaddislerin yanlışlıkları konuları işlenmiştir. Hadisin önemini işlerken müellif, ilgili Kur’ân ayetlerini zikrettikten sonra, engin hadis literatürünün, hadisin diğer ilimlerle olan münasebetinin ve onlara kaynaklık teşkil etmesinin, geniş insan topluluklarının yaşantısında büyük izler bırakmasının ve kültür birliği sağlamasının, ayrıca müsteşriklerin hadise gösterdikleri yoğun ilginin hadisin değerini gösterdiğini belirtir. Meşhur müsteşriklerden bazılarını zikreden müellif, dipnotlarda bu müelliflere ait başlıca eserleri vermiştir. Müsteşriklerin hepsinin bir olmadığını, çalışma neticelerinin farklı olduğunu belirtip örnek olarak da Caetani’nin Goldziher’den objektiflik açısından çok farklı olduğunu zikreder. Okiç, objektiflik konusunda mutlak tarafsızlığın bulunmadığının da altını çizer (s. 3-6).

Bir sonraki başlıkta isnadın İslamiyet’e has bir sistem olduğu vurgulanır ve bunun aksini iddia eden müsteşriklerin görüşleri, bazı batılı araştırmacıların onlara verdiği cevaplar ve ilave bilgilerle değerlendirilir (s. 8-12). Özetle geçilen sonraki konularda ilâhî hadisleri derleyen önemli bazı kitaplara dair bir liste, mevkûf-merfû arasındaki ince ayırım ve birbirleri yerine kullanılan maktû’-munkatı’ terimlerine temas edilmesi (s.13-18) zikredilmeye değerdir. Hadiste mecazî anlatımlar konusunda Şîî bilgin eş-Şerîf er-Radî’nin (406/1016) *el-Mecâzâtü’n-nebeviyye* adlı kitabı, hadisin irabı konusunda Ukberî’nin (616/1219) kitabı, ayrıca vürûd sebepleri ve muhaddislerin hataları üzerine bir iki eser de ilgili başlıklar altında zikredilmiştir (s.19-22).

Giriş bölümünün devamı olarak hadislerin sonraki nesillere aktarımında en büyük paya sahip olan ilk üç nesilden söz edilmiştir. Öncelikle “Sahabi” kavramı ve türevleri üzerinde duran yazar, kimlere sahabi denilip denilemeyeceğini ulemanın görüşlerini zikrederek işlemiştir. Hadis rivayetinde sahabenin farklı mevkileri ve bunun nedenleri üzerinde durmuş ve hadis rivayetinde öne çıkan sahabiler hakkında ayrı ayrı bilgi vermiştir. Çeşitli sahabe sınıflandırmalarından “ashabın bilginleri”, özel bir isimlendirme olan “abâdile”, “şair sahabiler”, “Bedir ashabi”, “Aşere-i mübeşşere”, “Suffe ehli”, “Hz. Peygamber’in ailesi ve akrabaları”, “Muhacirler ve ensar”, “müellefe-i kulûb” yanı sıra “münafıklar” ve “sonraki asırda sahabi olduklarını iddia edenler”den; ayrıca sahabenin tabakaları, yaşam süreleri, yerleşip vefat ettikleri yerler ve bununla bağlantılı olarak “en son vefat eden sahabiler”den bahseder. Sahabilerin sayısı konusuna değinen yazar “İslamiyet’te İlk Nüfus Sayımı” makalesine (*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1958-1959, cilt: VII, s. 11-20) atıfta bulunur. Sahabe bibliyografyaları ile saha-

benin faziletlerine ve menkıbelerine dair yazılmış kitapları zikreder. Akabinde “Tâbîûn”, “muhadramûn” kavramları ile tâbîilerin tabakaları ve fukahâyı seb’a hakkında bilgi verir ve İmam-ı A’zam’ın tabiiilerden olup olmadığı tartışmalarını işler. “Etbâu’t-tâbîîn”i kısaca tanımlayıp, bu nesle birkaç örnek veren Okiç, bu üç neslin hadis rivayetindeki önemine vurgu yapar (s.23-78).

“Hadislerin alınması ve rivayet edilmesi” başlığı altında tahammülü’l-ilm yollarını ele alan yazar, bu usullerin değerleri hakkında önceki ulemanın görüşlerini nakleder. Batıda fazla örneği bulunmayan ve İslam ümmetinin önemli özelliklerinden olarak kabul edilen “imlâ/dikte sistemi”, imlâ meclisleri, imlâ ile oluşturulan emâlî kitapları ve ilim talebi için yapılan seyahatlerden bahsettikten sonra hadis eğitim-öğretiminin yapıldığı yerleri ele alır ve sadece hadis tedrisi için kurulmuş özel okullar olan dârulhadîslere dikkat çeker (s.79-104). Burada yazar, Müsteşrik Goldziher’in dârulhadîslerin kısa ömürlü olup, belli bir müddetten sonra ortadan kalktığı iddialarına cevaben dârulhadîslerin tarihinden söz ettikten sonra Evliya Çelebi’nin *Seyahatnâme*’sinden de istifade ederek İslam coğrafyasının çeşitli yerlerinde kurulmuş olan dârulhadîsleri zikreder. Anadolu, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın yanı sıra özellikle Balkanlarda bulunan dârulhadîslere dair verdiği malumat dikkate değerdir (s.105-114).

Bundan sonraki başlıklarda müellif, “muhtelifü’l-hadîs” ve bununla ilintili olarak hadiste nesh, tercih ve takviye konularına tafsilata girmeden temas eder (s.115-122). Muhammed Hamidullah’ın ilgili gayretlerine atıfta bulunarak ilk dönemin yazılı vesikalarından Hz. Peygamber’in mührü ve diplomatik yazılarına değinir (s.123-130). Bir sonraki başlıkta Siyer, Meğâzî ve Şemâil kaynaklarına dair kısa, fakat oldukça faydalı bilgiler verir. Öncelikle Hz. Peygamber’in hayatına dair yazılan temel kaynakları, üzerlerine sonradan yapılan çalışmalara da temas etmek suretiyle, kısa kısa tanıtır, ardından asır asır bu alanda yapılmış önemli çalışmaları zikreder. Sonrasında Hz. Peygamber’in fizikî görünümünü, şahsiyetini ve davranışlarını konu edinen şemâil ilminde yazılmış eserlerden bahseder. Yazar, özellikle bu alanın meşhur eseri Tirmizî’nin *Şemâil* adlı eseri üzerine yapılan şerh, haşiye, tercüme ve sair çalışmalar hakkında oldukça geniş bir literatür toplamıştır. Arap dilinin yanı sıra Türkçe, Farsça, Balkan dilleri ve batı dillerinde yapılmış çalışmalara da yer vermesi çalışmanın değerini artıran bir nitelik olmuştur (s.131-150). Son başlıklar altında Hz. Peygamber’in kazâî hükümleri (s.151), terğîb ve terhîbe dair hadisler (s.153), tıbb-ı nebevî hadisleri (s.156), muayyen sayıda derlenen hadis kitapları ve kırk hadisler (s.160-166) hakkında bilgi verip, bu alanlarda yapılmış çalışmalardan bahseden Okiç, kitabını “Hadise göre Yahudi ve Müslümanlar” başlıklı çok kısa bir yazı (s.167)

ve Hz. Ali'nin söz ve hükümlerini içerdiği söylenen “*Nehcü'l-Belâğa*” adlı kitap hakkında verdiği bilgilerle sonlandırmıştır. *Nehcü'l-belâğa* üzerine yapılmış şerh, istidrak ve tercüme çalışmalarını zikreden Okiç de sünnî görüşün benimsediği gibi bu kitaptaki her sözün kesinlikle Hz. Ali gibi müm-taz bir şahsiyete atfedilemeyeceğini belirtir (s.168-173).

Kitabın sonunda çalışmada yararlanılan kaynakları içeren bir bibliyografya, ayet, hadis, şahıs isimleri, kitap isimleri, ıstılahlar, yer ve müessese isimleri indeksleri, Arapça, Fransızca ve Türkçe olmak üzere üç dilde hazırlanan içindekiler tablosu ve yanlış-doğru cetveli bulunmaktadır.

Okiç'in bu çalışması önsözde de ifade ettiği gibi “hazırlamakta olduğu *Hadis İlmine Giriş* adlı mufassal kitabının birkaç bahsinden” oluşmuştur. Bunun yanında yine ders notlarından oluşan *Tefsir ve Hadis usulünün Bazı Meseleleri* kitabı bulunmakla birlikte bahsettiği *Hadis İlmine Giriş* kitabının tamamlanmamış olması ve ilgili çalışmayla alakalı notlarının yayınlanmaması ilim dünyası için bir kayıp olsa gerektir. Okiç'in, vefatından sonra fişlerinin kendisine verilmesini vasiyet ettiği M. Sait Hatiboğlu başta olmak üzere ilmî mirasçılarının bu mirası ilim camiasının istifadesine sunmasını ümit ettiğimizi belirterek² tanıtımını yaptığımız bu kitapla alakalı bazı mülahazalarımızı zikretmek istiyoruz.

Bu eser hazırlanırken kullanılan kaynaklara bakıldığında müellifin özellikle hadis usulü ile alakalı konularda temel kaynaklardan özetle istifade ettiği görülür. *Ulûmu'l-hadîs*, *Tedrîbü'r-râvî*, *el-Bâisü'l-hasîs* bu konuda müellifin baş müracaat kaynakları olmakla birlikte bazı başlıklarda *Kifâye*, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, *Kavâidü't-tahdîs* gibi kaynak isimlerine rastlanmaktadır. Bazı konularda delil olarak bazılarında ise örnek olarak zikrettiği hadisleri kaynak verirken temel hadis eserlerine referansı günümüzde yaygın olan şekilde değil de bütün kitapların cilt ve sayfa numaralarını vermesi dikkat çekmektedir. Müellif, zikrettiği ayet ve hadislerin metinlerini de vermeye özen göstermiştir. Yeri geldiğinde bazı hadis şerhlerinden istifade etse de çalışmanın muhtevası gereği buna pek ihtiyaç hissedilmediği görülmektedir.

Okiç'in gerek İslam coğrafyasında gerekse batıda yapılmış hadis çalışmalarına vukufiyeti kaynakları kullanımından ve dipnotlarda yaptığı atıflardan anlaşılmalıdır. Onun kullandığı 172 kaynaktan 50 kadarının müsteşriklerin çalışmaları olması batıdaki çalışmalara vukufiyetini göstermesini yanı sıra batıdaki hadis çalışmaları hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

2 Kitabın yapılacak yeni tashihli baskılarında müellif M.Tayyib Okiç'in kendi eliyle yaptığı ufak tefek bazı düzeltmelerinin bulunduğu müellif nüshasının, merhumun talebelerinden olan Prof. Dr. Kemalettin Özdemir'den ödünç alınıp gözden geçirilmesinin faydalı olacağını da burada belirtmek istiyoruz.

Ayrıca eserin muhtelif yerlerinde müsteşriklere, özellikle de Goldziher'in görüşlerine yönelttiği eleştiriler kayda değerdir. Ancak müsteşriklerin çalışmalarının orijinal isimlerinin, ya yanlarında parantez içerisinde ya da kaynakça kısmında Türkçe tercümelelerinin verilmesi yabancı dil bilmeyen okurlar açısından daha faydalı olurdu.

Yazar, son dönemde yapılmış çalışmalardan ve eser basılana kadar devam eden bazı araştırmalara da atıflar yapmaktadır. Muhammed Abduh, Muhammed Hamidullah gibi bilginlerle, *Menâr, Darulfünûn İlahiyat Fakültesi Dergisi* gibi süreli yayınlarda yayınlanan bazı makaleler ve müsteşriklerin hazırladığı *İslam Ansiklopedisi* maddeleri onun istifade ettiği sair çalışmalar arasında zikredilebilir. Bunlara ilaveten Balkanlarda hazırlanan bazı bilimsel çalışmaları da kullanması ve atıflarda bulunması bu eserin değerini artırmakla birlikte o çalışmalardan haberdar olmamıza katkı sağlamaktadır.

Eserin gerek dil gerekse kullanışlılık bakımından en ağır yönü hiç şüphesiz kullanılan transkripsiyon sistemidir. İslamî çalışmalarda sıkça karşılaşılan hemen hemen hepsi Arapça olan kavramların, şahıs ve eser adlarının bu şekilde transkribe edilmesi günümüz okurları için alışması oldukça güç bir durum ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca eserin son kısmında yer alan doğruyanlış cetveli incelendiğinde yapılan çoğu düzeltmenin transkripsiyon hatasından kaynaklandığı müşahede edilir. Bu sebeple eserin yapılacak yeni baskılarının, dipnotlarıyla birlikte, yeniden gözden geçirilmesi de okuru rahatlatmak adına uygun olacaktır.

Yazarın, kullandığı kavramların Arapça, bazı yerlerde de İngilizce karşılıklarını parantez içinde vermesi eser için artı bir değerdir. Ancak bazen yabancı kökenli ve görüldüğü zaman bilgisi olmayan kimsenin anlamayacağı kelimeleri doğrudan metin içinde vermesi çok garip kalmıştır. Örnek olarak "nivation" (s.6), "prosesyon" (s.11), "abrogasyon" (s. 121), "fotorepredüksiyon" (s.125), belki "uydurma" ya da "mevzu" karşılığı olarak "apokrif" (s. 14), "sahih" karşılığı olarak "otantik" (s. 15) kelimeleri zikredilebilir.

Dâruhâdisler, kutsî hadisler, sahabilerin hayatları, isimleri, vefat ettikleri yerler hakkındaki eserler, emâlî kitapları, siyer, meğazî ve şemail eserleri, terğîb-terhîb hadislerini toplayan eserlere dair müellifin verdiği literatür bilgileri çalışmanın değerini artıran diğer özelliklerdendir. Okiç, bu çalışmaların künyelerini özellikle *Keşfü'z-zünûn* ve zeyilleri ile *Osmanlı Müellifleri*'nden naklederek zikretmekle kalmayıp tespit edebildiklerinin yazma nüshalarına bazen Brockelman'dan naklen bazen de kendi araştırmalarından hareketle işaret etmekte, matbu külliyatın da baskılarına yer ve tarihleri ile birlikte yer vermektedir. Osmanlı ve Balkanlardaki milletlere mensup ulema tarafından yapılan çalışmalara yer vermesi yakın ilmî tarihimizi tanımaya

vesile olmaktadır. Müellif bu çalışmalar arasında bazı Şîî araştırmaları da zikretmektedir. Eserde adı geçen şahısların vefat tarihlerini de hicrî ve milâdî tarihi birlikte zikretmek suretiyle vermesi bu şahısları tarihte yaşadıkları dönemdeki konumlarına yerleştirmek açısından faydalı olduğu kanaatindeyiz. Kitabın yapılması elzem olan yeni baskılarında, yayın hazırlığı yapacak kişinin eserde geçen literatürden neşredilenlerin bilgilerini, sadece ismi geçip de yazmaları tespit edilenlerin de kütüphane kayıt bilgilerini dipnotlarda hazırlayanın notu olarak ilave etmesi eserin güncellenmesi bakımından faydalı olacaktır.